

FİTRAT'IN HAYATI VE İLK DEVİR ÖZBEKÇEDEKİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİNİN GÜNÜMÜZ ÖZBEK VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİLERLE KARŞILAŞTIRILMASI**

Yusuf AVCI*

Özet

Fitrat, Özbek Türklerinin yetiştirdiği yenilikçi devlet adamlığının yanında bilim, eğitim ve sanatla da yakından ilgilenmiştir. Fitrat, bilim hayatı ve siyasi basamaklarda yükselişi yönüyle ele alındığında, onu soydaşı olduğu Ali Şir Nevai'ye benzetebiliriz. Özbekistan'da dil, terim ve imla konusunda önemli çalışmalar yapar. Eserlerini bu çalışmaların sonuçlarına göre her baskıda yeniler.

Fitrat, dil bilgisiyle ilgili eserlerinde günümüzdeki orandan daha fazla sayıda Türkçe kökenli terime yer vermiştir. Bu terimlerin büyük bir kısmı varlığını korumaktadır.

Anahtar kelimeler: Fitrat, yenilikçi, dil, dil bilgisi, terim

Abstract

Fitrat, an innovator statesman, whom Uzbek Turks brought up, also was closely interested in science, education and arts. When Fitrat is taken into consideration in the way of his promotion and advancement in his life of science and political steps, we can make him resemble to his kinsman, Ali Şir Nevai. Fitrat carried out important studies in the subject of language, terminology and orthography in Uzbekistan. According to the results of these studies, he renovated his works in each publication.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü

** Bu makalenin bir bölümünde “Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Çanakkale Üniversitesi 30-31 Mayıs 1997”de sunulan bildiriye ilişkin tespitlerden yararlanılmıştır.

Fıtrat dealt with Turkish-originated terms much more than those of today's grammar works. A large number of these terms have existed.

Key words: *Fıtrat, innovator, language, grammar, term.*

Fıtrat'ın Hayatı

Fıtrat Özbek Türklerinin yetiştirdiği Ceditçi devlet adamlarından biridir. Devlet adamlığının yanında bilim, eğitim ve sanatla da yakından ilgilenmiştir. Sovyetler Birliği'nin profesör unvanı verdiği ilk Özbek âlimidir.

Abdurrauf Abdurrahim Oğlu Fıtrat 1886'da Buhara'da tüccar Abdürrahimbay ailesinde dünyaya gelir. Abdürrahimbay tahsilli aydın bir kişidir (Baltabayev 1992). Annesi Bibican şair ruhlu bir hanımdır (Kasım 1991). Fıtrat eski usulde eğitim veren okullardan sonra medresede okur (Kerimov 1990).

1909'da Buhara gençleri "Terbiye-i Etfal" adında gizli bir teşkilat kurarlar. Bu teşkilatın esas amacı, halktan toplanan yardımlarla siyasi ve sosyal alanda eğitim aldirmek için İstanbul'a öğrenci göndermektir. 1909-1913 yıllarında İstanbul'a eğitim almak için gelen öğrencilerin en kabiliyetli ve bilgili olanlarından birisi Fıtrat'tır. O, birinci Rus ihtilalinin kudretli seslerinin (M. Gorki, V. Mayakovski, A. Blok, S. Yasinin gibi) uyanmaya başladığı 1910'lu yıllarda İstanbul'da yayımladığı *Münazara* ve *Seyyah-ı Hindi* gibi toplumsal konulu, heyecanı yüksek, tartışmalı eserlerle edebiyat dünyasına kendisini kabul ettirir (Kasım 1990). *Sayha* adlı eserinde azimle yoğrulmuş vatanperver şiir özelliği taşıyan parçalarıyla Özbek Türkünün filî hak, hukuk ve özgürlük mücadelesinin alt yapısını hazırlar.

Şair Fıtrat, vatani ile gurur duyuyor, onu her şeyden kutsal tutuyordu. Emirlerin oyuncağı hâline gelen halkın durumu ve ülkenin haraplığı Fıtrat'ı derinden üzer. Çözümün eğitim ve bilimden geçtiğini bilen Fıtrat, "Halk okuyup akı karayı bilse hakkını da bilecek, onu isteyip alabilecekti." der. 1909-1913 yıllarında İstanbul'da okuduğu için görüşlerinin onun şekillenmesinde, Türkiye'nin etkisini belirtmek gerekir. Buhara'da 1908-1909 yıllarında oluşmaya başlayan ve tarihe Ceditçilik olarak geçen "Yaş Buharalılar" hareketinin ortaya çıkışında "Genç Türkler"nin etkisi bilinmektedir.

Fıtrat, 1914'te Özbekistan'a döndüğünde tiyatroculuk faaliyetlerine başlar, sahnede karakterler canlandırır. Kazandığı paraları savaşlar sebebiyle zorda kalan yetimlere, fakirlere ve muhtaçlara dağıtır. "Yaş Buharalılar"ın faaliyetlerine doğrudan katılan Fıtrat, Buhara ve diğer şehirlerde Cedit okulları açar.

1917 Şubat inkılabından sonra "Yaş Buharalılar İnkılap Partisi" kurularak Fıtrat başkâtipliğine getirilir. O, 1917 yılının sonlarında Buhara'da "Yaş Buharalılar Birliği"nin programını uygulamak için gerekli reformların tasla-

ğını hazırlar. Bunun temelinde inkılapçı, demokratik sisteme geçme düşüncesi vardır. Bu düşüncelerin hepsi yüksek, gelişmiş bir eğitim mücadelesinin etrafında toplanmaktadır.

Ceditçiler, 1918’de Sovyetler’le Türkistan’a yardım emelleri şartıyla anlaşarak Buhara emirliğine karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunurlar. Binlerce “Yaş Buharalı” katledilir. Fıtrat Taşkent’e kaçar. Bir işi, becerisi olmayanlar Buhara’da açlıktan ölür.

Fıtrat, 1919’da Buhara Komünist Partisine kaydolur. Aynı yıl Haziran ayında merkezî komite üyeliğine kabul edilir. Buhara, 2 Eylül 1920’de görünürde inkılapçılara yardıma gelen Sovyet Kızıl ordusu tarafından işgal edilir. Buhara Emiri kaçar. 14 Eylül 1920’de Feyzullah Hoca başkanlığında Bakanlar Kurulu teşkil edilerek “Buhara Halk Cumhuriyeti” ilan edilir. Fıtrat, 1921-1923 yılları arasında bu “Halk Cumhuriyeti” hükûmetinde Dışişleri ve Eğitim Bakanlığı gibi görevlerde bulunur. Aynı yıl haziranda partiden uzaklaştırılarak işine son verilir.

Yeni öğretim davası olarak başlayan Cedit hareketi, sonradan Rus istilasına uğrayan ve Çarların baskı idaresi altında bilim ışığı görmeyen Türk topluluklarının bir eğitim ve kültür davası hâline gelir (Taymas 1964). Behbudi ile Fıtrat, bilim yoluyla demokrasi ve özgürlükleri hayata geçirmeyi, çalışma ve hayatlarının anlamı olarak kabul ederler (Aliyev 1992), her türlü gizli ve açık ortamda bu gayelerini gerçekleştirmeye çalışırlar.

Fıtrat’ın bilim hayatı ve siyasi basamaklarda yükselişi yönüyle ele alındığında, onu soydaşı olduğu Ali Şir Nevai’ye benzetebiliriz. Bilindiği gibi Nevai, devrinin şartları gereği devletin çeşitli siyasi basamaklarında görev yapar ve üst seviyelere kadar yükselir. Fıtrat da halkın içinden gelen birisi olarak milleti için verdiği devrin gerektirdiği siyasi ve bilimsel mücadelesiyle dönemdeki devlet yapısının her kademesinde görev yapar.

Zaman nazikleşmektedir. Çalışmak gereklidir. Fıtrat, ilmî ve edebî çalışmalarını henüz bitirememiştir. Lakin kader ona başka şeyler hazırlar. 23 Nisan 1937’de tutuklanır. 4 Ekim 1938’de mahkeme edilmeden kurşunlanır. Cenazenin ardından göstermelik mahkeme evrakı düzenlenir (Kasım 1991). Fıtrat’ın eşi Hikmetay, ancak 1956’da eşinin akıbeti hakkında SSCB Yüksek Mahkemesine başvurabilir. Nihayet 10 Kasım 1957’de eşi Hikmetay’a Fıtrat’ı aklama haberi ulaştırılır.

Eserleri:

Fıtrat akla gelen hemen her konuda (siyaset, eğitim, musiki, dil bilgisi, edebiyat, edebiyat nazariyatı, edebiyat tarihi, ekonomi, şiir, hikâye, tiyatro, opera vb.) eser sahibidir. Fıtrat, Nevai'yi çok sever ve örnek alır. Nevai hakkında incelemeleri vardır. Fıtrat, eserlerinin türü ve zenginliğiyle de Ali Şir Nevai'ye benzer. Nevai'nin eser verdiği hemen hemen her alanda eser sahibidir. Bütün bu yönleriyle Fıtrat'a asrımızın "Ali Şir Nevaisi" diyebiliriz (Avcı 1995).

Değişik alanlardaki eserlerinden biz sadece dil bilgisiyle ilgili olan *Sarf* ve *Nahiv*'de geçen terimleri, Türkiye Türkçesinde yer alan dil bilgisi terimleriyle karşılaştıracğıız. Bunlardan 1927'de Taşkent'te basılan *Nahiv*'in 3., *Sarf*'ın 5. baskısını esas aldık.

Toplumların birbirlerini tanımaları ve yakınlaşmaları konusunda dil ve kültürün önemi bilinmektedir. Dil ve kültür alanına yapılan yatırımların ürünleri geç olgunlaşır ve uzun zamana yayılır. Bu anlamda bilimin meyveleri daha kısa zamanda toplanabilir. Günümüzde bilimi, dil ve kültür elçisinin ilk adımları olarak da görebiliriz. Bilime dayalı iş birlikleri toplumları kısa zamanda birbirine yakınlaştırır. Dil ve kültürün önemli bir unsuru da dil bilgisi terimleridir. Bu bakımdan dil bilgisi terimleri konusunda *Sarf* ve *Nahiv*'le Türkiye Türkçesindekiler karşılaştırılınca Türkçecilik açısından hangi noktadadırlar? Bunu sergilemeye çalışalım.

Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konuyla ilgili özel ve belirli bir kavramı olan söz, ıstılah (Türkçe Sözlük) olarak tanımlanan terimler konusunda Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün desteğiyle oldukça büyük yol alınmıştır. *Türkçülüğün Esasları*'nda ifadesini bulan Gökalp'ın görüşlerinin (Gökalp 1990) bir anlamda resmiyet kazanmasına dayanan bu çalışmalar daha sonraki yıllarda durma noktasına gelmiş olmalı ki günümüzde yabancı asıllı terimlerin sayısı Türkçe terimlerin yanında oldukça fazladır.

Bin yıldan fazla bir zaman içinde bilim ve sanatla uğraşarak takvim, astronomi, matematik, tıp, dil bilimi gibi alanlarda çok önemli eserler ortaya çıkarmış olan Türklerin terim konusuyla ilgilenmemiş olmaları elbette düşünülemez. Türkçeyi öğretmek için yazılan eserlerdeki dil, Arapça bazen de Farsçadır. Bu uygarlığın dili Arapça olduğundan terimler de Arapçadan karşılanmıştır. 15 ve 16. yüzyılda Türkçeye çevrilen fıkıh ve özellikle tıp kitaplarında Arapça terimlerin yanında onları açıklayan pek çok Türkçe terimin olması ilgi çekicidir (Zülfikar 1991:1).

Terimlerin genellikle Arapça olması Türkçenin bilim dili olarak gelişmesini olumsuz yönde etkilemekle kalmamış, Türkçe düşünmeyi, Türkçe anlatmayı da engellemiştir (Zülfikar 1991:2). Terimleri ve tanımları sağlam olan bir bilim, matematik bir özellik kazanır (Hatiboğlu 1969:5). Türk dilinin temelini oluşturan kurallar ve işleyiş sistemi, terimler için de bir yol gösterici, bir rehber olduğu için değişen her bir şekil ayrı bir terimle karşılanmalıdır. Bir bilim dalının terimleri o bilimin temelidir. Terimleri çok olan bilim, gelişmiş olan bilimdir.

Türkiye Türkçesinde terimlerin bir sorun olarak ortaya çıkması, Tanzimat döneminde sadeleşme hareketleriyle başlar. Terim konusuna, Süleyman Paşa, Ali Suavi, Şemseddin Sami, Hüseyin Cahid Yalçın ve Ziya Gökalp gibi daha birçok tanınmış sima eserleriyle katkıda bulunmuşlardır.

“Türkçenin gelişme evrelerinde dile karşı gösterilen duyarlılığın sonucu olarak ileri sürülen benzeri düşünceleri yanında sorunun çözümüne dokunulmamıştır. Kolayca eleştirenler, yapılanları beğenmeyenler, doğrusunun ne olduğunu göstermemişlerdir. Türkçenin işlek bir dil olduğunu savunanlar doğru türetmenin örneklerini verememiş, Türkçe köklerden herhangi bir kelime veya terim türetmemişler, terimlere el sürmemişlerdir”(s.5) diyen Zülfikar, terimler konusundaki kitabında Türkçenin ne kadar işlek ve elverişli bir dil olduğunu kapsamlı bir şekilde bol örneklerle ortaya koyar.

Türkiye gramerciliğinde bu karışık terimli denilebilecek dönemin son yıllara kadar sürdüğünü görüyoruz. Günümüzde Hamza Zülfikar’ın adı geçen çalışmasıyla Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nü toparlayıcı, birleştirici eserlerden saymak gerekir.

Günümüz Türk dünyası gramer terimleriyle ilgili çalışmasında Emine Gürsoy Naskali *“Türkiye Türkçesi için bile terimlerimiz henüz arzuladığımız ölçüde ve titizlikle yerine oturmamışken çok daha kapsamlı bir çerçevede dahilinde terim birliği kurmaktan bugün için söz etmek zordur.”* şeklinde görüşünü ifade ederken, aslında terim konusunda bütün söylenecekleri özetlemiş olur. Günümüz Türk şivelerinin bugünkü durumuna karşılık geriye 1920’lere doğru bir uzandığımızda Fıtrat’ın bu konuda aldığı mesafenin oldukça fazla olduğunu görülecektir.

Özbekistan’da terim ve imla çalışmaları birlikte yürütülür. Bu çalışmalarını birbirinden ayrı değerlendirmek oldukça zordur. Yine Fıtrat’tan öğrendiğimiz kadarıyla *“Kokanlı (Hokand) Aşura Ali Zahiri”* imla konusunda hazırladığı bir kitapla Özbek Türkçesiyle ilgili ilk adımı atar. Ondandıktan sonra Taşkent’te açılan *“Çağatay Gürüngü”* dil ve imla meseleleriyle derinden ilgilenir (Fıtrat 1927 a:4).

Bu konuda Fıtrat ve çağdaşlarından önceki çalışmalar tam olarak bilinmiyor. Ancak *Sarf*’ın 5. baskısında yer alan bilgilerden o devirde *“İmla-Istılah Komisyonu”* adıyla bir komisyon oluşturulduğunu öğreniyoruz. Bu komis-

yon, öncelikle Latin alfabesi için kabul edilen esasları uygulamaya başlar. İm-layı düzeltme girişiminde bulunur. Bu çalışmaların yanında bazı terimleri de değiştirerek yerlerine yeni terimler kabul eder.

“*Dil, terim ve imla konusundaki çalışmaların henüz birinci devresi ya-şandığı için kurallar bütünüyle ortaya çıkarılıp terimler sabit hâle getirile-mez. Yeni başlayan çalışmaların hepsinde bu türden sıkıntıları hemen çözm-e nin imkânı yoktur.*” diyen Fitrat, terimlerin henüz yerleşmediğini bu konudaki çalışmaların devam ettiğini belirtir. (Fitrat 1927 b:2). Terimler tespit edilirken tanınmış dil öğretmenleriyle birlikte hareket etmeye çalışılır. Komisyonun “*Çok uzun yıllardan beri kör bir taassupla aramızda varlığını sürdüren birçok bozukluğu kesinlikle attık.*” ifadesinden terimler konusundaki yüzlerce yıldır gelinen noktanın bizden pek farklı olmadığını görüyoruz. Bu durumdan kurtulmak için kalıcı, ciddi adımlar atılır.

“*Komisyon tarafından kabul edilen terimler kesin olup bütün okul kitap-larında da bu terimler kullanılacaktır.*” (Fitrat 1927 a:2) şeklinde bağlayıcı bir karar alınmasına rağmen komisyondaki bazı terimler hakkında değişik gö-rüşler ortaya atılır. Yani kelimelerin ötesinde terimlerde bile kesinlikle ısrar edilmez, kullananın tercihine bırakılır. Bazı kavramlar için her iki terimin de kullanılması kararına varılır. Bu kararda bunlardan birinin zamanla kaybola-cağı düşüncesi etkili olur.

Tartışmalar sonucu Latin alfabesine geçmekten başka çare olmadığına çoğunluk inanır. Böylece inkılaptan sonra başlayan imla meselesini çözme konusunda hayli yol alınmış olur. Bu türden çalışmalarla birlikte, yabancı kül-türlerin olumsuz etkilerinde kalan, şehir konuşma dillerinden uzakta, kırsal alanlarda yaşayanların konuşma dillerinde varlığını sürdüren kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumunun yazıda kullanılması kararı alınır (Fitrat 1927 c). Alınan bu kararlara uymak için olsa gerek *Sarf*’ın 5. baskısıyla önceki bas-kıları arasında terimlerde imla farklılıkları vardır: *sifetler* > *süfetler*, *tavuş* > *taviş* gibi. Ayrıca bazı terimler de değiştirilmiştir: *yasama isimler* > *yasama atlar*, *heligi fiiller* > *hazirgi fiiller*. Bizim incelediğimiz terimler düzeltilmiş olan baskıların terimleridir.

Türkiye’de terim çalışmaları kurumlu bir şekilde, Fitrat’ın çalışmaların-dan çok daha önce başlamış olmasına, hatta devlet desteği almasına rağmen, Fitrat’ın bu konuda aldığı yolun günümüz Türkiye’sinin bulunduğu noktadan Türkçecilik bakımından daha ileride olduğunu görüyoruz. Bu iki eserde 166 terim yer alır. Zeynep Korkmaz’ın *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nü esas alarak karşılaştırdığımızda Fitrat’taki bu terimlerin karşılığı 128 terim (% 78) kav-ram olarak Türkiye gramerciliğinde aynı veya farklı kelimelerle kullanılmak-tadır. Geriye kalan otuz sekiz terimin bizde doğrudan karşılığı yoktur: başlav

fili, başlama fiili, hikeye fiili, yakın geçmiş zaman kipi, hususi uyuşmalar, özel kelime grupları. Türkiye Türkçesinde olup da bu eserlerde kullanılmayan sadece ettirgen ve oldurgan terimleri vardır.

Bu iki eserdeki 166 terimden altmış üçü (anık haber gepi, anıksız habar gepi, aşırma süfeti, cins süfeti, devam fiili, hâl, hâl fiili, hazirgi fiiller, ıstılah, nisbet süfeti, aşırma fi'li, aşırma atlaşdırılğan süfeti, atlaşkan süfeti, başlav fiili, devam fi'li, hikeye fi'li, herif, hica, hususi uyuşma, imla, kineye gep, songı zaman, soravlı tanış gepi, süfeti uyuşması, ündeşli gep vs.) kısmen veya tamamen yabancı asıllıdır. Bu sayı bütün terimlerin % 37'sine tekabül eder. Bunların karşılığı olan Türkiye Türkçesinde kullanılan 128 terimden seksen altı tanesi kısmen veya tamamen yabancı asıllıdır (zamir, isim, işaretler, hece, unsur, emir, zaman zarfı, fiil, cümle, imla, edat vs.). Bunların oranı ise % 67'dir.

Fitrat'ın kullandığı terimlerin altmış tanesi tek kelimedenden oluşurken (% 37'si), bunların karşılığı olan Türkiye'deki gramer terimlerinin kırk yedi tanesi (% 37'si) tek kelimedenden ibarettir. Yine Fitrat'ın kullandığı bu tek kelimelik altmış terimden kırk altı tanesi Türkçe asıllıyken (% 77'si), günümüz Türkiye Türkçesi gramerciliğindeki kırk yedi tek kelimelik terimden yirmi sekiz tanesi (% 63'ü) Türkçe asıllıdır. Terim dar anlamlı, dar alanlı yani anlam sınırı sonuna kadar daraltılmış isimler (Hatiboğlu 1963: 203-244) olduğu için yerlerini tam doldurmaları gerekir. Bilindiği gibi terimleri tek kelimedenden ibaret olan diller genellikle ifade yönü güçlü olan dillerdir. Bir dilde bir kavramın ifade edildiği kelime sayısı o dilin gücü hakkında fikir verir. Her yönüyle güçlü ve bu gücünü tarihî seyir içinde lehçe ve şivelerde gösterdiğini bildiğimiz Türkçenin terim bakımından Doğu sahasındaki bu gelişmiş durumuna karşılık Batı sahasındaki zayıf kalışının sebeplerini düşünürken, bilimde hiç eksilmeyen yabancı kültürlerin etkisiyle birlikte siyasi iradenin dil ve kültürle olan ilişkilerini de unutmamak gerekir.

Fitrat'ın kullandığı terimlerden 106 adedinin (% 63'ünün) iki ve daha fazla kelimelik terim olmasına karşılık, *Sarf* ve *Nahiv*'deki terimlerin karşılığı olan Türkiye gramerciliğinde seksen bir adet (*Sarf* ve *Nahiv*'in % 63'ü) iki ve daha fazla kelimelik terim vardır. Genel kavramların isimlendirilmesi konusunda tek ve çift kelimelik terimlerin oranlarının eşitliği ilgi çekicidir. Bunun yanında, Fitrat'ın kullandığı iki ve daha fazla kelimelik terim bizdeki terimlerden sayıca çoktur. Türkiye Türkçesindeki seksen bir adet birden fazla kelimelik terimden on dördü Türkçe asıllıyken, diğer tarafta 106 adet birden fazla kelimelik terimden elli altısı Türkçedir. Bu iki kelimelik terimler yabancı asıllı oluşları bakımından incelendiğinde bunların Fitrat'ta elli tanesi (bu, çift kelimelerin % 47'si eder), Türkiye Türkçesi gramerciliğinde altmış yedi tanesi (bu, çift kelimelerin % 81'i eder) yabancı asıllıdır. Görüldüğü gibi Fitrat'ın iki

kelimelik yabancı asıllı terimleri, sayıca Türkiye Türkçesi gramerciliğindeki terimlere yakın olmasına rağmen, bunların oranı Türkiye Türkçesine göre oldukça düşüktür.

Fitrat'ın terimlerinin doğru ve isabetliliği, günümüz Özbek Türkçesinin gramer terimleri içerisinde oldukça fazla yer almasından anlaşılmaktadır. Bunlardan pek çoğu olduğu gibi, bir kısmı ise bazı ses değişiklikleriyle (süfet> sıfat, boğun > boğın, tavış>tavuş, soraş almaşları > sorak almaşları, söylevçi > sözlevçi, ünli > ünlü, şert >şart vb.) günümüz Özbek Türkçesi gramerinin temelini oluşturur. Fitrat'ın kullandığı terimlerin yaklaşık olarak % 50'si (almaş, anıklavçı, atama, boğın, bolışli, bolışsiz, buyruk, ege, gep, fe'l, hazır zaman, kesim, koşımça, koşma at, koşma fe'l, kömekçi, söz, tavış, ünli, yasama fe'l, yasama fi'l, yasama söz) gibi bugün işlek olarak kullanılmaktadır. Günümüz Özbek Türkçesinde yaklaşık 430 (Naskali 1997: 103) civarında gramer terimi vardır. Fitrat'ın eserlerinde yer alan terimlerin sayısının azlığı bu kitapların o dönemin ilköğretim okullarında ders kitabı olarak kullanılmalarıyla bunların alanlarında ilk olmaları gözden uzak tutulmamalıdır. Daha sonraki dönemlerde sayısı artan bu terimlerin Türkçecilik konusunda gerekli titizliği yansıtmadığı görülmektedir: affiks, allofon, antonim, dissimilyatsiya, fonema, kauzatif, lunc, manadaş, pastiki lab, prokora, proteza gibi. Fitrat, eserleriyle ortaya koyduğu terimlerinde Türkçecilik bakımından oldukça titiz davranarak günümüzün Özbek ve Türkiye Türkçelerinin terimlerinden daha fazla oranda Türkçe terim kullandığı görülmektedir.

Fitrat'ın eserlerinde yer alan terimler şunlardır:

-A-

almaş	:	zamir
anık haber gepi	:	(açık, belirgin bildirme cümlesi)(*) * Türkiye Türkçesinde yer almayanlar, açıklamayla verilmiştir.
anıklangan	:	tamlanan
anıklav belgisi	:	ilgi hâli eki
anıklavçı	:	tamlayan
anıklav uyuşması	:	isim tamlaması
aniksiz habar gepi	:	(açık olmayan haber cümlesi)
artıklık süfeti	:	(fazlalık sıfatı)
aşıkma fi'li	:	süreklilik fiili

aşırma san	: (abartı ifade eden sayı adları)
aşırma süfet	: (abartma sıfatı)
at	: ad, isim
atama	: adlandırma, terimleştirme
at almaşları	: şahıs zamirleri
atlaştırılğan süfet	: (sıfattan isimden isim yapım ekiyle türetilen isim)
atlaşkan süfet	: (sıfat-fiillerden kalıcı isim nesne adı olan kelimeler)

-B-

bab	: çatı
barış toldırgıçı	: yaklaşma ekli yer tamlayıcısı
belgiler	: ekler, işaretler
birgelik toldırgıçı	: beraberlik tamlayıcısı
birlik	: teklik
birlik-köplik	: teklik-çokluk
bir tınış belgisi	: noktalı virgöl
boğun	: hece
boldırış fi'li	: yeterlik fiili
bolışlı buyruk	: olumlu emir
bolışlı fi'l	: olumlu fil
bolışsız buyruk	: olumsuz emir
bolışsız fi'l	: olumsuz fil
bölek	: bölüm, unsur
buyruk	: emir

-C-

cins süfeti	: nitelik sıfatı
-------------	------------------

-Ç-

çağ	: zaman zarfı
çama san	: (tahmini sayı) belisizlik sıfatı
Çağatay Tili	: Çağatay Dili

Çağatay Edebiyatı	: Çağatay Edebiyatı
çıkış toldırğıcı	: uzaklaşma ekli yer tamlayıcısı
çızık	: çizgi
çozgı	: ünlü
çozgısız	: ünsüz

-D-

davam fi'li	: tezlik fiili
dayımlık süfeti	: (süreklilik ifade eden sıfat)

-E-

eşitilgen fi'l	: öğrenilen geçmiş zaman
ege	: özne
ege sözi	: özne olan kelime

-F-

fi'l	: fiil, kip
------	-------------

-G-

gep	: cümle
-----	---------

-H-

habar gepi	: bildirme cümlesi
hal	: zarf
hal fi'li	: hâl zarfı
hazırgı fi'ller	: (şimdiki zaman fiilleri)
hazırgı zaman	: şimdiki zaman
herif	: harf
hica	: hece
hikeye fi'li	: (yakın geçmiş zaman kipi)
hususı uyuşmalar	: (özel kelime grupları)

-I-

ıstılah	: terim
---------	---------

-İ-

ikinci özekten	
yasalğan fi'ller	: isimden türeyen fiiller
imla	: imla
iñikçe	: ince
iñiçkelik	: incelik
iş adı	: mastar
işlevçi	: şahıs ekleri

-K-

kayguruşlı gep	: (ünlem cümlesi)
kelgüsi fi'ller	: gelecek zaman fiilleri
kelişkenlik	: özne yüklem uygunluğu
kesim	: yüklem
kılık	: fil
kiçiklengen adlar	: küçültmeli adlar
kiçiklengen süfet	: küçültmeli sıfat
kineye gep	: (kinaye cümlesi)
kiriş söz	: cümle dışı unsur
koşımça	: ek
koşma at	: birleşik kelime
koşma fi'ller	: birleşik fiiller
koş nokta	: iki nokta üst üste
kozgatış fi'li	: (yeniden oluşma, tekrar oluşma kipi)
köplik	: çokluk
kömekçi	: edat
kömekçi sözler	: edat olan kelimeler
körsetgiç almaşları	: işaret zamirleri
kural atı	: alet adı
küçeytiş kömekçileri	: kuvvetlendirme edatları
küçeytme gep	: (edatlarla kuvvetlendirilen cümle)

-M-

meçhul (belgisiz) : edilgen

-N-

nehv : cümle bilgisi
niçünlik toldırgıçı : sebep zarfı
nisbet süfeti : nispet eki, (nispet sıfatı)
nokta : nokta
noktalar : sıra noktalar
nüçüklük toldırgıçı : hâl zarfı

-O-

ohşaş süfeti : benzerlik edatı
Oğuz Türkçesi : Oğuz Türkçesi
ortaklık fi'li : işteş fiili
ortaklık san : topluluk sayıları
ortaklık süfeti : (topluluk sıfatı)
orun atı : yer adı
orun toldırgıçı : yer tamlayıcısı
orun kömekçileri : yer, yön edatları

-Ö-

ölçev san : (ölçü birimlerinde kullanılan genel sayı adları, ölçek sayısı)
ötüm fi'l : geçişli fiil
ötinç fi'l : istek kipi
ötken : geçmiş
ötken fi'l : geçmiş zaman kipi
özek : taban, kök, emir
özlik fi'i : dönüşlü fiil

-S-

sanak : sayı adı
sanalmış : (tamlayanı sayı olan sıfat tamlamalarında tamlanan)

sanalmış san	: (tamlayanı sayı olan sıfat tamlamalarında tamlananın düşmesi sonucunda onu ifade eden sayı)
sanlar	: sayılar
selt fi'l	: geçişsiz fiil
serf	: şekil bilgisi
sire san	: sıra sayıları
sonğı zaman	: gelecek zaman
soraş almaşları	: soru zamirleri
soraş belgisi	: soru eki
soraş gepi	: soru cümlesi
soravlı tanış gepi	: (soru şeklinde açıklama cümlesi)
söylevçi	: şahıs
söz	: kelime
söz yasaş	: kelime türetme
süfet	: sıfat
süfetli	: (sıfat alan kelime, sıfat tamlamasında tamlanan)
süfet uyuşması	: sıfat tamlaması

-Ş-

şert	: şart
şert fi'li	: şart kipi
şertli gep	: şartlı cümle

-T-

tavış	: ses
tavış özgerişleri	: ses deęişmeleri
tavış tödesi	: ses grubu
tesgeri şertli gep	: (ters anlam veren şartlı cümle)
tırnaklar	: tırnak işareti
tilek gepi	: (dilek cümlesi)
tüb	: kök

tüb san	: (kök sayısı)
tüb söz	: kök
tüb süfet	: (kök hâlinde sıfat)
tüşim toldırgıçı	: nesne
toldırgıç sözler	: tamamlayıcı unsurlar, tamamlayıcı sözler
törtkül yaylar	: köşeli parantez
turgun	: tonsuz
turık	: sıfat
turıř belgileri	: noktalama işaretleri

-U-

umumi uyuşma	: tamlamalar
uyuřkan bölekler	: kelime grupları

-Ü-

ülken yaylar	: büyük parantez
ülüř san	: üleştirme sayıları
ündeř atı	: hitap kelimesi
ündeř belgisi	: ünlem işareti
ündeşli gep	: ünlem cümlesi
ünli	: ünlü
ünsüz	: ünsüz

-Y-

yakın körsetgiçler	: (yakını gösteren işaret zamirleri)
yakınlař fi'li	: yaklaşma fiili
yararlık süfeti	: (yararlık sıfatı)
yarım tınış belgisi	: virgül
yasama atlar	: türemiř adlar
yasama san	: (yapım ekleriyle türetilmiş sayı, genişlemiş sayı)
yasama söz	: türemiř kelime

yasama süfət	:	türemiř sıfat
yaylar	:	parantez
yogan	:	kalın
yoganlık	:	kalınlık
yelpi til	:	genel dil, tek dil

-Z-

zaman belgisi	:	kip eki, zaman eki
zamansız fi'ller	:	zarf filleri

Kaynaklar

- Abdurrahmanov, G.A., Ş.Ş. Şaabdurrahmanov ve A.A. Hacıev
1975 Özbek Tili Grammatikası, Morfologiya, Taşkent.
- Aliyev, Ahmed
1992 "Senin Nurlı Közinde Beht Okudım" Özbekisten Avazı,
Taşkent, 1 Ocak.
- Avcı, Yusuf
1995 Fıtrat ve Dilcilięi (G.Ü. Sosyal Bil. Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi).
- Baltabayev, Hamidullah
1992 Abdurrauf Fıtrat'ın Hayatı ve İcadı, Taşkent.
- Fıtrat, Abdurrahim
1927a Sarf 5. Baskı, Taşkent.
1927b Nahiv 3. Baskı, Taşkent.
1927c "İmla Konferansı Münasebetiyle" Maarif ve Okutguçi, Taşkent.
gökalp, Ziya
1990 Türkçülüğün Esasları, M.E.B. Yay., İstanbul.
- Hatiboğlu, Vecihe
1969 Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK yay., Ankara.
- Kasım, Bigeli
1 "Fıtrat" Sanat, Taşkent, S.12, S.10-13.
- Kerimov, Erik
1990 "Fıtrat'ın Hayatı ve İcadı Hakıda" Özbek Tili ve Edebiyatı,
Taşkent S.6, S.13-16.

Korkmaz, Zeynep

Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK yay., Ankara.

Kutlımuratova Muhabbet

1990 Özbek Tilşünaslığı Tarihiden “Özbek Tili Edebiyatı” Taşkent S.3, S.57-60.

Naskali, Emine Gürsoy

1997 Türk DÜNYASI GRAMER TERİMLERİ KALVUZU TDK s.3, 60

Taymas, A. Battal

1964 “Türk Dünyasında Cedit Hareketi” Türk Kültürü, Ankara Nisan, S.119-125.

Zülfikar, Hamza

1991 Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları, TDK yay. Ankara